

Дејан Ајдачић*

Wydział Filologiczny Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk

НОВЕ РЕЧИ О ЗАГРОБНОМ ЖИВОТУ У КЊИЖЕВНИМ ТЕКСТОВИМА СЛОВЕНСКИХ ПИСАЦА

Новоречје, 2025, бр. 13.

Аутор указује на одређења загробног живота и света, на колективно усвојене представе о посмртном свету и животу обликоване у народним веровањима, религијским и теозофским списима. Наводе се и коментаришу називи реалија посмртног света – његових граница и области, становника и стања обитеља тог света, те указује на старогрчко (*nekros, thanatos, chthonos*), латинско (*mortes, infernus*), словенско или друго порекло лексичких компонената у ауторским околионализмима у делима савремених словенских писаца. Концепти неопагански реконструисане старе вере Словена се развијају и кроз стварање нових реалија и речи које их означавају у делима епске фантастике, као и делима страве и ужаса. Неке заједничке особености се уочавају и у књижевним текстовима са трансхуманистичким пројекцијама превладавања смрти. У завршном делу чланка се указује на мешање назива различитих религија и ауторских околионализама створених са основама различитих етноконфесионалних заједница.

Кључне речи: загробни живот, посмртни свет, ауторски околионализми, словенски језици, књижевна фантастика, страва и ужас, трансхуманизам.

Идеју продужетка живота након смрти у словенским језицима исказују спојеве придева ‘посмртни’ или ‘загробни’ уз именицу ‘живот’ *загробни живот* (срп.), *zagrobni život* (хрв.), *pozemský život* (чеш.), *życie po-zagrobowe* (пољ.), *загробная жизнь* (рус.) (Wysoczański 2024: 807, 825, 831), *потойбічне життя* (укр.), *posmrtný život* (словч.), *задгробен живот* (буг., мак.) и др. У оквиру хришћанских вероисповести идеја да душа после смрти тела наставља свој *вечни живот*, што је супротно пролазном и кратком „земаљском“ животу.

У словенским језицима простор у коме пребива душа ‘после смрти’ (Wysoczański 2024: 834–835) – назива се *загробни свет* (срп.), *потойбіч-*

* dejan.ajdacic@ug.edu.pl, ORCID 0000-0002-4098-4660.

ний світ, загробний світ (укр.), потусторонний мир (рус.) и сл. Блиско-значни називи *други свет*, *онај свет* (срп.), *той світ* (укр.), *тот мир*, *мир иной* (рус.), *inna świat* (пољ.), *jiny svět* (чеш.) су вишезначни, јер поред загробног света могу да означавају и сучељавање стварних простора, нпр. заточеништва спрам слободе, етнички, конфесионално или социјално туђега света спрам свог и др. Загробни свет може бити назван и именицама царство или краљевство: (срп./хрв.) *царство мртвих*, (укр.) *мертве царство*, (рус.) *царство мёртвых*, (мак.) *царство на мртвите* (буг.) *царство на мъртвите*, (чеш.) *království mrtvých*, (словч.) *kráľovstvo mŕtvych*, (пољ.) *królestwo umarłych*. Загробни свет у представама словенских народа може бити део опозиција два света – овај и онај свет, али и део многочланих низова нпр. небески свет, земаљски свет, загробни (други/онај) свет.

Умирање може бити именовано глаголима кретања *напустити*, *оставити овај свет*, *отићи на онај свет*, *отпутовани на онај свет*. О метафорама за смрт у енглеском и српском језику, Надежда Силашки, по теорији Лејкофа и Џонсона, пише: „смрт је губитак, смрт је путовање [одлазак], смрт је крај и смрт је сан“ (Silaški 2011). Смрт схваћена као промена места исказује се у српском језику изразима – *отићи <преселити се> на други свет <на боље место>*, у пољском језику – *ktos przynosi sie <wybiera sie> do lepszego swiata <na tamten swiat>*, *ktos przeszedl na tamta strone*. Смрт схваћена као сан, еуфемистички се изражава – *вечни сан*, *заспати вечним сном*, *заувек заспати*. У лингвистичкој, славистичкој литератури објављено је више текстова о еуфемизмима за смрт¹. За разлику од споја *вечни живот*, којим се указује на постојање душе после телесне смрти у близини Господа, *вечна кућа* – означава земаљско место где је човек сахрањен – гроб.

Загробни живот и загробни свет представљају уопштене називе који се тичу различитих вера и веровања. Представе и називи граница загробног света, предмета који се дају или остављају при уласку у тај свет, области загробног света, те активности у њему, имена „владара“ и „становника“ загробних светова у различитим религијама носе називе који указују на одређени језик или митологију. Називи *хад* и *тартар* као најдубље јаме у хаду потичу из старогрчке митологије и упућује на њу, *infernium* се назива доњи свет у римској митологији, а реч *накао* пореклом из прасловенског језика упућује на словенске традиције. Називи и представе о загробном свету у књижевним делима могу бити преузете и из других религиозних и митолошких традиција. У апокрифима се спајају канонске представе религије о загробном простору и народне представе, које хришћан-

¹ О еуфемизмима који се тичу смрти писали су пољски лингвисти (Engelking 1984, Krzyżanowska 1996, Jasik 1999, Wysoczański 2012), бугарски (Шкодрова / Лачева 1995), српски (Георгијев 2015, Стојановић 2021: 226, 230-231, Павловић 2004) и др.

ске цркве не признају. До одступања од канонских представа и назива реалитета загробног света долази у учењима мистика, јеретика, теозофа, а са јачањем атеистичких погледа на свет још лакше се мешају различите религијске представе.

У овом прилогу наводим нове називе реалитета посмртног света и живота у изабраним делима савремених словенских писаца. Полазиште у овом раду представљала је књига рускиње Елене Ковтун *Интертекст Мира Посмертија в фантастике XX–XXI вв.* (Ковтун 2024). Ауторка се није бавила лингвистичким аспектима који су овде постављени у средиште разматрања. Нове речи за реалитете загробних светова писци измишљају да би их друкчије назвали или да би новим називом увели неко ново својство описаних бића и појава. Пажња је усмерена на градивне елементе при творби нових речи у приказу загробних светова и на значење нових речи у контексту приказаних светова.

Преименовање богова. Најранији приказ силаска у свет мртвих, записан клинастим писмом на глиненим плочицама, приказује Инану, сумерску богињу љубави и рата. Она се враћа у свет живих, али њен љубавник мора пола године да борави у доњем свету, а пола године на земљи. Пољска књижевница Олга Токарчук је у роману *Ана Ин силази у доњи свет* испричала раширену обраду овог мита, са представом земаљског света као града блиске будућности. У књизи нема нових назива загробног света, али је ауторка изменила имена богиња – од имена богиње љубави и рата Инана створила је име Ана Ин, а сумерско име богиње доњег света Гештиана, претворила је у Ана Гешти. Тако је ауторка приближила свет сумерског мита данашњем читаоцу и његовом очекивању да се особе називају именом и презименом.

Превознику преко реке у свет мртвих, који подсећа на Харона, у роману су додате савремене црте (Ковтун 2024: 250). У роману *Мала Глуша* Марине Галине он је именован *деда-веселјак* (дедко-балагур). Некада се само овлашно алудира на превозника на онај свет, као у роману *Лисичји прелази* Ане Старобинец у коме се велика река доживљава као граница између светова. У ониричком роману *Еурипидова смрт*, српски писац Александар Гаталица алудира на Харона у приказу јунаковог превозења покојног полубрата по Бари Венеција на београдској обали Саве.

Називи загробног света из класичне митологије

Хад, Тартар, Стикс – се појављују као адаптирани старогрчки називи у описима загробних светова и у делима словенских писаца. Поред тога старогрчке речи – *nekros, tanatoi, chtonoi, tartaros* са својим основама чије се значење лако повезују са смрћу, постају творбени елементи у ауторским сливеницама којима писци именују појаве загробних светова.

Νεκρός. Реч *nekros* означава у старогрчком језику мртво тело. У Речнику српског језика *некро-* се наводи као први део сложенице који означава везу са смрћу, покојницима. *Некро-* се као префиксоид појављује у низу речи попут: *некролог*, *некрологија*, *некроманија*, *некромантија*, *некроза*, *некрофилија*, *некрофобија*, *некропола* и сл. По сличном моделу створене нове речи не морају да указују на загробни свет, као у случају наслова књиге Предрага Палавестре *Некрополе* у коме је аутор сакупио есеје о покојним српским писцима и повезао некрополе као гробнице са речју *поле*.

Творба нових речи са префиксоидом *некро-* постоји у бројним језицима. Тако је амерички писац страве и ужаса, Хауард Лавкрафт створио реч *Некрономикон* (1924) спајајући старогрчке речи *nekros* у значењу „мртав“, *nomos* „закон, правило“ и *eikon* „слика, представа“ којом је означавао измишљену, тобоже древну књигу тајних знања која би се на српски језик могла превести као „Књига закона мртвих“ или „Књига знања о мртви-ма“. И словенски писци су стварали своје индивидуализме са префиксоидом *некро-*. Викторија и Олег Угрјумов су објавили на руском језику иронично шаљиву књигу *Некромерон* (2004) са ликовима вампира, скелета, духова, грифона. У њој бића надљудских способности из света мртвих нису по природи зла већ добра. У делу *Некромансер* словеначког писца Горана Клеменца, радња романа о чаробњаку који магијски контролише мртве, манипулише животом и смрћу смештена је у будућност. Реч ‘некромансер’ представља енглеску верзију речи некрмант. У роману *Некрмантиса* (2014) Русиња Олга Онојко, представља јунакиње које владају магијом, а женски род тог назива, очигледно, потиче од речи *некрмант*. „Девојка сновиђења“ због страсне љубави заборавља своје царство снова, што изазива рушење света и стварања непроходне Краљевске шуме и Зида Кошмара.

У роману *Први одред* руске ауторке Ане Старобинец назив *некропортал* не означава капију кроз коју се пролази на граници света живих и мртвих, већ препарат совјетске службе који шаље особу иза границе смрти (Ковтун 2024: 135).

У роману *Црни океани* Јацек Дукај у футуристичкој пројекцији развоја филмова помиње употребу славних звезда, у филмовима у којима се користе њихови ликови и после смрти, а ту врсту филмова која чувају славу мртвих звезда назива *некроеволуција*. Јацек Дукај у приповеци „Око чудовишта“ о посади свемирског брода, грешком залуталог у астероидном појасу разматра технолошки напредак, и машинску еволуције назива насупрот еволуцији живе материје – *некроеволуцијом*: Некроеволуција, пред-

ставља наслеђивање, репродукцију и селекцију које обављају небиолошке машине, челичне направе за копирање и поправке.²

Н t o n o s. Придеви *хтонски*, *хтонични* у значењу подземно-загробни се јављају у делима више романа Пољака Јацека Дукаја, нпр. *хтонска машина* у роману *Терка лупежа* (2002). Овај нови спој произлази из трансхуманистичких пројекција, по којима ће бити могућа комуникација живих и мртвих. Аутор не образлаже детаљније како је створена *хтонска машина*, али је читаоци прихватају као део технолошки напредне цивилизације.

Превозник округлог, жутог лица, са много имена, нејасног узраста у роману Ане Старобинец очекује *навлон*, што је један од старогрчких назива за надокнаду, коју покојник даје Харону за његову превозничку услугу у свет мртвих (в. Ковтун 2024: 249).

Mortes, morte. У европским језицима се појављују и изведенице из латинске речи *morte*. По обрасцу називања научних дисциплина суфиксоидом *-логија*, попут психологија, српски писац Иван Срдановић је створио називе наука који се баве смрћу и љубављу – *мортемологију* и *аморологију*. Латинску реч *morte* аутор је употребио у споју са суфиксоидом *-наут* који упућује на особе које плове, још од јунака грчког мита о *аргонаутима*, путницима до златног руна у Колхиди. У ново доба коришћени су називи *акванаут*, *астронаут*, *космонаут*. По обрасцу спајања мотивне речи, односно творбене основе са суфиксоидом *-наут* могуће су речи *танатонаут*, *смртонаут* састављене како са старогрчком, тако и са словенском компонентом. У фантастичком роману Ивана Срдановића *Зар је то љубав* (2022) професор који се бави квантном психофизиком људе, које шаље привремено у смрт, са планираним повратком у живот назива – *мортенаути*. Писац овог романа пише: „професор, можда један од првих *еротонаута* и *мортенаута* у свету“. Реч *мортенаут* појављује се потом у бројним поменима и описима путовања у смрт. По обрасцу стварања речи *мортенаут* француски писац Бернар Вербер у је роману *Les Thanatonautes* створио реч *танатонаут* (Ковтун 2024: 14, 134–135, 184)

У роману *Новендијалија* украјинске књижевнице Марине Сокољан *морибунди*, су људи чија је душа већ мртва, а следи им само још девет дана до смрти тела (Ајдацић 2020: 63–64). У латинском језику *moribundus* означава особу која умире, која је на самрти. Ауторка је прилагодила реч тако да језику дела означава умируће особе у множини,

² Oko potwora. Nekroewolucja, jako te same procedury dziedzczenia, reprodukcji i selekcji naturalnej wykonywane przez maszyny niebiologiczne, przez stalowe maszyny kopiująco-reperujące puszczzone samopas - taka ewolucja martwoty byłaby jeszcze do pomyślenia. У тексту је дат српски превод аутора чланка.

Infernus, *inferno*. Латинска реч *infernus* у значењу доњег појаса појављује се у позносредњовековној уобразиљи, а највећи утицај имала је у италијанској верзији *inferno*. Украјинка Марина Сокољан је у роману *Новендијалија* од речи (лат.) *infernus* (ит.) *inferno* створила тип јунака које назива *инфери*, при чему се избацила слово „н“.

Италијански раноренесансни песник Данте у *Божанској комедији* пакао назива *inferno*. Помени, алузије и преиначења Дантеових представа појављују се у низу дела словенских писаца, у драми *Самуел Зборовски* пољског романтичара Јулијуша Словацког, као и у његовој *Појми Пјаста Дантишка*. Чешки писац Роман Буреш у роману *Inferium* приказује упад у паклено царство звано Инферијум припадника Вафен-СС у доба Другог светског рата и њихов сукоб са Сатаниним легиона и демонима. Тако су у пакао уведени нацисти.

Limbus. Реч *лимб* потиче од латинске речи *limbus*, која значи ивица, руб, граница, обод. Ова реч је у средњовековној теологији означавала место на ивици пакла, простор за душе које нису ни у рају, ни у паклу. У европским културама представе о лимбу познате су из спева „Пакао“ у коме Данте Алигијери описује први круг пакла у коме се налазе некрштене душе и душе праведника који су живели пре Христовог доласка. У роману А. Рудазова *Привиђење* (Призрак), јунак не налази пут и залута у Лимб, прелазни простор између светова, чији назив писац користи као позајмљеницу (Ковтун 2024: 246).

Хришћанске представе загробног живота заснивају се на идеји да загробни свет представља рај као место заслужене награде за добра дела или пакао као место за страдања због учињених грехова. Места пребивања покојних у јудеохришћанској традицији – рај или царство небеско, пакао или подземно царство су доследније повезивали судбину човека за живот после смрти. У религији старих Грка место уживања на ономе свету била су јелисејска поља, док је место муке у загробном животу представљао хад. У средњем веку Црква је изазвала страхове обичних људи, а у теолошким списима је до детаља описивала загробне светове. Код католика верују у постојање чистилица као међусвета у коме грешник још може да поправи своју судбину и избегне пакао, док у православним вероисповестима не постоји чистилица.

Прикази прилика и стања иза границе смрти ослањају се на фантазматска домишљања и у књижевности. У средњем веку писани су и читани списи о путу душе на онај свет, провере на „митарствима“ и одређење места њеног боравка. Када је реч о усменој традицији Словена, називи реалија посмртног живота и света Словена помињу се у истраживањима тужбалица, задушничких песама, песама о силаску у доњи свет, надгробним натписима. У словенским усменим и писаним алегоријама о подзем-

ном царству Сатане, као и у делима фантастике користе се називи рај и пакао/ад. Ретко се они преименују као у причи Тара Саргасова „На речици“ у којој после саобраћајног удеса супругу упућују у Сијање. Реч *сијање*, за добија ново значење раја. Ледена пустош у којој треба да испашта неверни муж није именована. Иако превозник-чамција подсећа на превозника из старогрчке митологије, тај простор делује као реални простор далеких тајги.

Представе загробног света из азијских религија

Од представа о смрти у хришћанским културама удаљене су религије које проповедају цикличке измене живота и смрти, попут вере хиндуиста у реинкарнацију као поново појављивање живих бића у људском или неком другом виду. Будисти сматрају да смрт представља престанак мучења изазван жељама и залажу се да човек изиђе из круга жеља које га воде у вечити круг рађања и умирања. Европљанима је учење тибетанских будиста о умирању и саветима упућеним души покојника, приближио преводом на енглески језик Валтер Еванс Венц у књизи коју је назвао *Тибетанска књига мртвих*. Концепт *бардо тодол* из учења средњевековних тибетанских монаха је указивао на посмртна искуства и сусрете са гневноносним божанствима и саветима како избегнути пут у поновно рађање. У једној причи Олге Токарчук о погибији у смрском аутомобилу (*Ostatnie historie*) на путу се уочи несреће, појављује табла са натписом „Бардо-малих богова“ (Ковтун 2024 : 248)

Веровања сибирских шамана о загробним световима и магијским путовањима на онај свет и са онога света описана су у етнографским делима о култури Бурјата, Јакута и других сибирских народа. Ови елементи нашли су се и у делима књижевне фантастике, нпр. у роману пољакиње Косаковске *Црвени пакет* или једној сужејној линији романа *Лед* Јацека Дукаја, у коме се замрзавање повезује са оностраним светом, господаром Леда, путевима мамута и шаманским ритуалима.

Фантазијска домишљања загробног света старих Словена

У народним веровањима Словена вода представља границу света живих и мртвих, а тужбалице, задушне песме, веровања и обредни поступци сахрањивања омогућавају фолклористима (Микитенко, Невская, Толстой, Топоров) да реконструишу расуте представе о загробном свету. Насупрот опрезним приступима фолклорним и археолошким изворима у реконструкцији религије старих Словена, мистификатори старе вере необуздано граде митове о боговима Мору, Мороку и Црнобогу и богињи Мари или Морани. У 20. веку најутицајније су биле поставке са тобоже пронађених

дрвених плочица у напуштеном поседу у време большевика, које је њихов аутор, тобожњи спасилац Јуриј Мирољубов објавио под насловом *Велесова књига*. У њој су описани неки празници древних Руса и њихове представе о структури света. Ова књига је стекла велику популарност крајем 20. века у делима Асова, Галине Лозко, Сретена Петровића и др. Та књига је популарисала тројну поделу света на Јав, Нав и Прав, која се варира у низу обрада. Иако су докази кривотворења Велесове књиге многобројни и неспорни, међу поклоницима „родне вере“ ти су се називи одомаћили и међу писцима епске фантастике.

Реч *нав* појављује се и у другим значењима повезаним са светом мртвих. У народним веровањима свих словенских народа јављају се називи за неупокојене, несмирене душе које лутају по свету јер не могу да нађу пут до света мртвих. Тако се у причи „Дубрава“ српског писца фантастике Зорана Јакшића некрштенац у виду птице са лицем детета назива *нав*. У причи се јунакиња, Ведрана враћа дому у Дубрави. Среће је птица са лицем детета, која се представља као *нав*, некрштена душа која лута између света мртвих и живих и упозорава Ведрану да мора да се склони од најезде демона који желе да је униште. Писац осавремењује народна веровања о наву, објашњавајући да је реч о астралној пројекцији, која стиче телесност када тај *нав* попије крв убијеног човека. Реч *нав* је задобила у текстовима пропагатора *Велесове књиге* додатна значења, али српски писац уводи и елементе научних појмова.

Писци словенске фантастике су уводили и друге називе загробних места, као у роману *Склонишите 3/9* руске ауторке Ане Старобинец, која онострани просторе назива *Сумеречная Долина* и река *Смородина*.

К р о м к а. У руском језику реч *кромка* означава руб, ивицу. У руској епској фантастици појављује се назив „Кромка“ што означава руб загробног света (Кромка загробног мира). Кромка може да означава и место преласка између светова, границу на којој се душа одваја од тела. У серији савременог руског аутора Василија Сахарова о ратовима у космосу „Кромка“ је име планете коју неки називају Адом, други Рајем, трећи чистиљем. На њој владају други закони но на Земљи. На тој планети има ваздуха и воде, а она је повезана порталима са Земљом. Назив се појављује и у роману епске фантастике *Кромка* Василија Сахарова са Олегом Курбатовим као вешцем. У словенској епској фантастици *кромка* се описује као руб, мост, или зона између светова.

У роману Василија Головачова *Јеванђеље по звери* (Евангелие от зверя књ. 3 Укрощение зверя), Нав је демонизовани свет мртвих којим влада бог зла и његов слуга Морок. Један од јунака га описује: „Нав је један од главних појмова руске митологије, као што су Слав, Прав и Јав, Нав је променљива подземна сфера, свет сенки, предака, духова, тамних

слутњи – укратко смрти“. Нав се налази у подземљу и на неколико места се изједначава са паклом (Ајдачић 2016: 164–165). У роману *Кроћење Звери* (Јеванђеље по звери, 3.) Василиј Головачов описује детаљније структуру доњег света у коме се налазе „доњи паклови Наве“, „мост између Јаве и Наве“, „Свет Сновиђења између Јаве и Наве – Кромка“ (Ајдачић 2016: 165). У роману Головачова Морок је древни арктички бог, „северног ветра, рата и грабљиваца“, слуга Чернобога (Црнобога). У митолошким студијама 19. века ова опозиција је била веома често истицана, а Мирољубов јој улива нови значај. И у роману *Ратници Навија* Виталија Дубовског, вештац Стојан, кога Морана зове Асмодеј, у име Чернобога сакупља војску која уништава земљу са циљем да савлада силе Белобога и Јава и уништи свете Веде Сварога и Ладе. Радња се дешава у људском свету, али се битка добра и зла, јавља се као симболичка битка бића Јава и Нава, Белобога и Чернобога. Главни јунак, дечак који је у забавном парку повређен, мора да живи у другом свету насељеном нечистим бићима који се зове Нав, смештен иза реке Црне Смородине. У руском језику други део назива *Смородина* значи ‘смад’, што уз црну боју додатно симболизује назив именованог простора. У њему живи дечак кога, када одрасте, очекује борба са Злом Вештицом која у случају његове победе може да поново уједини Јав и Нав и надвлада животну ситуацију у којој је био одбачен од оца. (Ковтун 2023: 270–272, Ковтун 2024: 151–152).

А. Григоренко у новели „Мебет“ („Мэбэт. История человека тайги“) описује надменог и моћног јунака Мебот, који раздвајање своје сенке од тела схвата као најаву блиске смрти. Он измоли продужење живота током кога, у зони између света живих и мртвих, среће људе које је убио. Аутор тај међусвет кајања назива „Стаза Громова“ (Ковтун 2024: 234). У роману за младе српског приповедача Уроша Петровића *Пети лептир* дечак без родитеља бежи из сиротишта и ступа у везу са особама са онога света из граничног простора који аутор назива Међустаница. У роману се појављују и чудни лептири и злодолци.

У роману Володимира Арењева *Бавоља душа или уклето благо* „нема Права из *Велесове књиге*, а Вириј није свет Богова, већ подземни свет нека врста чистилица у додиру са Јавом. У Вириј се улази кроз „капије“ светова које познају znalци магије, независно од тога да ли своју вештину користе на добро или зло других. У Вирију се могу налазити и нечисте силе, људи са две душе, вештице и чаробњаци, тамо не воле људе, тамо живе псоглави и расту чудесне јабуке, у њему се налази Проклет-језеро“ (Ајдачић 2016: 165)

У романима украјинске ауторке Даре Корниј *Обратна страна светла*, *Обратна страна таме* о борби за душу девојке Малве између мајке Птице богиње живих и оца, бога света мртвих Стриба/Стрибога и сина

Морока/Мора и Маре чија имена у народним веровањима Словена упућују на свет мртвих.

У роману *Реч и мач* Витолд Јаблоњски приповеда преиначену историју средњовековне Пољске 11. века, у којој се мазовјецки велможа вратио многобожачкој вери предака а његова мајка Ђевана има дар да види шта се дешава у *Навију*, земљи мртвих. По Мирославу Голуњском аутор је користио елементе келтске епске фантастике, а Навија подсећа и на Дантеов пакао (Gołuński 2019: 355), Ђевана (Живија) креће у Навију у пратњи чаробњака и ратника и гуслара-певача како би нашла чекић Чернобога у чему има и елемената савремених видео игара и толкиновских модела (Gołuński 2019: 356–357).

Радња романа Томаша Душињског *Пут у Навију* одиграва се у савремено доба и везана је за судбину Ксеније, ћерке бога Перуна и обичне жене. (Gołuński 2019: 359–360). Иако полазе од истих извора, писци развијају своје приказе како структуре, тако и односа у Наву и његове односе са другим световима. Употреба назива који упућују на свет древних Словена се ослања на реконструкције словенске митологије, али књижевна дела не представљају академску и тачну реконструкцију, већ простор фикционализовања старине у којој се она повезује са савременошћу и идејом ослањања на идентитет из старина.

У епској фантастици се често борба између сила добра и зла води било на земљи коју нападају бића подземља, било јунаци који представљају начела добра морају да се спусте у непријатељски свет.

Роман за децу Милоша Петковића и Аде Селтик *Уснули змајеви [епска авантура о Изабраним херојима и словенским боговима]* (2018) описује сукоб два света – земаљског света названог именом – *Земсвет* и подземног, званог – *Коренсвет*. *Земсвет* насељавају људи, ратници, виле, а у *Коренсвету* су Зли Црнбог, Мракобес, те нечиста бића српских народних веровања тодорци, псоглави. Крунорога тражи помоћ словенских богова у сукобу са силама Коренсвета. У роману за децу Милоша Петковића *Били смо змајеви* (2022) вила Равијојла упућује змајевитог дечака Милоша Обилића да окупи дружину змајевитих дечака да би се супротставили најезди подземног света: „Морана жели да кроз капију која води до Црног амбиса, срца подземног света, доведе на површину хорду незамисливе моћи <...> То је хорда уснуних ужаса који вековима чекају у утроби таме.“ (2022: 26). У завршном делу трилогије *Перунов хроничар* Милоша Петковића, јунак Звездан од Дивљане „мора да сиђе у срце Ада“. У доњи свет он иде у пратњи руског богатира, нордијског јарла и хеленског ратника.

Пољски песник и митограф Чеслав Бјалчињски у књизи *Словенска митологија. Књига Тура* (Mitologia Słowiańska Księga Tura 2000: 141–142) пише о земљи Морова – близанаца разорне моћи Мора и Мажане. Бјел-

чињски се позива на етимологију и повезује имена Морова са морити, мучити, али и Мраморним морем – које он повезује са Моровима. По Бјалчињском, Владарка смрти је Велесова жена Нија. Морови стварају при тој ватри чудовиште Поруша-Свјатогора. Река Мартвица и црни извори су места која пољски митограф везују за Мора и Мажану. Мор и Мажана имају ћерку Змору која је слабија од мајке и оца.

Блеђење – постепено нестајање

У роману Младена Јаковљевића *Избледеле душе* (2019) безбојни простор сеоског гробља у вечитом сумраку са црном травом представља загробни свет. Његова сличност са стварним гробљем спречава главног јунака да схвати да то није сан, већ да је у свету мртвих, окружен само покојницима. У том свету уопште не постоји смена дана и ноћи и нема осећања протока времена. Један њему склон саговорник, упућује га да се налазе у неком међусвету: „Ово ти је неђе између, на средокраћи. Ни тамо ни вамо.“ Писац не употребљава неологизме у називању загробног света који окружује непробојни зид магле, који, при додиру изазива неподношљиви бол. Судбина покојника зависи од тога колико га се сећају људи који су још живи. Када га се не сећају, особа у загробном свету „избледева“. Елементи јужносрбијанског говора дају локални колорит метафори „бледења“ душе у овом роману, а сам наслов романа истиче ту метафору. С обзиром да је Младен Јаковљевић англиста и зналац фантастике, вреди поменути да у роману Урсуле ле Гвин *The Farthest Shore* („Најудаљенија обала“, трећа књига циклуса *Earthsea*) главни јунак прелази у Земљу мртвих (Dry Land) у којој влада сумрак, без ветра, без звезда, без икаквих промена. Тамо мртви заборављају своја осећања, жеље и уметност, а често и делове сопственог живота, тако да се њихов идентитет губи. Они постоје као бледе сенке, лишене страсти слично као у Јаковљевићевом роману, али Ле Гвин више истиче губитак стваралачке енергије, а Јаковљевић заборављање покојника у памћењу живих. И у роману Нила Гејмена *The Sandman*, у причама везаним за Хад и свет сенки, душе умрлих губе јасноћу сећања и осећања и живе у сталном сумраку. У роману Младена Јаковљевића, главном јунаку „који је једном привирио у други свет“ остају врата отворена и у другом смеру, па у загробном свету на трен од жене „лица скривеног сенкама и прамењем косе“, загрнуте црним огртачем спознаје тајну моћи покојника-злочинца који господари тим малим светом мртвих, оживљава и исправља неправде на гробљу загробног света.

Несловенска веровања о загробном свету у делима словенских писаца

У роману Јарослава Гжендовича *Прах и пепео* (Poriół i kurz. Opowieść ze świata Pomiedzy) приповедач је неименовани етнолог који влада шаманским вештинама кретања у земљи *Полусна*, међусвету који он назива „свет Између“ (kraina Pólsnu, świat Pomiedzy) са црвеним небом и измишљеним појавама и демонима (ghuli, skeksy, szczekacze). Аутор речима свог јунака изричито истиче да тај свет није загробни свет, већ међусвет који овако описује:

Ово није загробни свет. Још не. Загробни светови су много више. Ово је само пукотина. Расцеп. Рупа између живота и смрти, испуњена сенкама и сумњама. Тамо се налазе мртве или полуживе душе свега што нас окружује. Стоје исте зграде, исте столице и огледала, али изгледају другачије, јер то нису исти предмети, већ њихове авети. Њихово Ка. Њихови одрази у земљи Полусна <...> Испоставило се да је то краљевство демона. Граница. Место где се вуку они који не умеју да пронађу свој пут на Ону Страну, где се увлаче створења из других области, која немају снаге да се покажу у нашем свету. Најближе место с којег могу да нас дохвате јесте управо свет Између.³

У Гжендовичевом роману главни јунак покушава у личној и тајној истрази да разреши тајну смрти свог пријатеља језуите Михала и монаха Алберта. Јунак је вештине кретања у међусвету научио код сибирског шамана Сергеја црног Вука. Везе између различитих традиција у називима реалија света који се налази између светова живих и мртвих се потврђују општим знањима.

Шамански мотиви у роману Пољакиње Лидије Косаковске *Црвени пакет* (Ruda Sfora) повезани су шаманским путовањем младог Ергиса по оси света – дрвета на чијем врху су богови и духови природе, а у чијем корењу је свет демона и мртвих. Он спасава жива бића од уништитељске моћи зарђалог предмета (Szczepocka 2016: 211–212; Płoszaj 2015).

³ To nie jest zaświat. Jeszcze nie. Zaświaty są znacznie wyżej. To tylko pęknięcie. Szczelina. Dziura pomiędzy życiema śmiercią, wypełniona cieniami i wątpliwościami. Znajdują się tam martwe albo półżywe dusze wszystkiego, co nas otacza. Stoją takie same budynki, takie same krzesła i lustra, wyglądają jednak inaczej, bo to nie są te same przedmioty, tylko ichwidma. Ich Ka. Ich odbicia w krainie Pólsnu <...> Okazało się, że to królestwo demonów. Pograniczne. Miejsce, gdzie snują się ci, którzy nie umieją znaleźć swojej drogi na Tamtą Stronę, gdzie zakradają się stwory z innych obszarów, które nie mają siły, by ukazać się w naszym świecie. Najbliższe miejsce, z którego mogą nas dostać, to właśnie świat Pomiedzy. Одломак је на српски превео аутор чланка.

Футурофантастика – живот после телесне смрти

У свакодневном говору се нове речи везане за умирање и смрт појављују релативно ретко, најчешће са увођењем нових типова сахрањивања или задушних помињања покојних. Уколико технологије дигиталног записивања људског памћења, емоција и карактера буду напредовале, људи ће морати да смисле називе за разликовање делања особе пре и након телесне смрти.

У роману Јацека Дукаја *Терка лупежа* приказује се технологија која у замишљеној будућности омогућава да особа после смрти, али и пре рођења буде активна у комуникацији са другима. Такву технологију писац назива *хтонска машина* (*maszyna chtoniczna*) и она је описана као могућност задржавања активног учешћа у свету живих и после добровољне одлуке да се умре. Поред назива хтонска машина, појављује се и *хтонско време*, које указује на могућност извођења неких поступака у хтонском времену, које означава да особа пре рођења, али и после смрти може да саучествује у свету живих. У истом Дукајевом роману баба главне јунакиње бира када ће да промени свој статус и напусти живот, али аутор користи и фигуративно ублажени назив *преписати се у сенку* (*babcia Izabela przepisała się w cień*: 14), али потом хвали предности тог новог статуса *после смрти човек може коначно да се одмори* (14). И у роману *Перфектна несавршеност* Јацека Дукаја приказује се свет у коме владају загробним технологијама продужавања живота, будући да се после уништења тела на основу записа може обнови живот.

Смрт као особа

У средњем веку је лик жене са црним плаштом и косом која убија представљао лик „смрт са косом“ без имена и личних црта, која је означавала неумољиву смрт, понекада оличавајући заразне болести и разарања. Код разних европских народа постоје народне и пучке приче о покушају да се превари смрт са косом. Као симбол смрти она се појављује до данас.

У поетској књизи *Бајка о смрти* Владимира Вукомановића и Јане Растегорац аутори су смрт уобличио као особу, која доноси смрт, али није страшна, већ ољуђена. Покушај умекшавања, приближавања се састоји у оцртавању њеног одрастања, њеног положаја у односу на друге које је повезано са усамљеношћу. Истиче се како се о Смрти, као бићу, не зна ништа или се мало зна „мало се плаши, мало псује“. Песници исказују извесно сажаљење према Смрти као сирочету, коме нико није тепао, нити говорио „*Смрче мало*“, ни „*Смрцуленце*“.

Владимир Вукомановић Растегорац је у поетској књизи *Ћутибајка* испричао причу о упознавању, љубавном заносу, рођењу детета и свако-

дневици која води удаљавању пара, те смрти ћутљиве мајке и преживљавању ћутљивог детета и ћутљивог удовца. У књизи је аутор направио огроман број сливеница у којима се као први део новостворене речи појављује *ћути-*. Stroфа у којој се описује како дете доживљава мајчину смрт такође садржи много сливеница са компонентом „ћути“

Ћутитенце нежно приђе
да загрли ћутимамау,
али тамо нађе само
ћутихладну ћутитамау.

Мртва мајка названа је *ћутимама*: то је таман простор који указује на непостојање, а одсуство звука такође припада свету ништавиљу. Ћутитенце не може да чује, али се осећај удаљености наглашава јер је *ћутимама* већ *ћутипредалеко*, чиме се немогућност општења додатно појачава. Сазнање о смрти доноси очај и жељу да се измени губитак блиског бића, али како нико, па ни лекар не може да помогне, отац детета, Ћутивоје – покушава да нађе чудесна средства – лековиту ћутиравку, ћутибиљке. Ћутање као немогућност општења обухвата и називе, сада не само као особеност ретког говорења, већ као потпуне немогућности. Али и у ћутању је могуће делити осећања и блискост. Ћутање се показује и као могућност новог почетка – *да ћутимо – испочетка*. Стихови Владимира Вукмановића Растегорца откривају семантички потенцијал глагола *ћутати* – ћутати може да означава одсуство жеље да се говори, али када је реч о смрти, ради се о потпуној немогућности говора.

Роман Иве Брешана *Astaroth* (2001) осветљава посмртну службу човека који је потписао уговор са Астаротом. После смрти он се по вољи Астарота пресељава у друга тела са датим му задацима. Романописац промишља како би изгледала посмртна служба човека који је потписао уговор о продаји душе са ђаволом у служби Астарота и његових политичких комбинација – од почетка Другог светског рата до краја 20. века, претежно на територији Хрватске. Покојник чија се душа сели из тела у тело по наредби Астарота, временом све више сазнаје о свету мртвих као свету оних који су потписали уговор о вечитој служби. Свет Астаротових послушника налази се у подземљу, у коме се буде и у коме се налази складиште тела и одеће за следећа отеловљења и нове задатке на земљи. Ту се појављује и мотив извршилаца више задатака на више места како главни лик романа напредује у Астаротовој хијерархији. Писац је припремио читаоце романа на могућност вишеструког усељавања душе са којом је нечисти потписао уговор о вечитој служби у различитим просторима и временима кроз сусрете главног јунака са људима истог изгледа. Таква појава у другом делу

романа добија и своје име: мултипликатори, што алудира на умножавање. Писац уводећи назив *мултипликатори*, те наговештавајући да ће и главни јунак имати такве способности, објашњава да је то награда Астарота за лојалност покорних извршилаца, коју прате проширена овлашћења. При крају романа писац убрзава радњу и почиње да приказује загробни свет. Тај свет изгледа као подземна, веома уређена огромна гробница уз коју се налази свлационица и гардероба. Од речи које представљају ауторске неологизме, у овом роману ваља поменути и простор у коме се одређују даљи задаци. Писац детаљно описује тај простор који писац назива „криптом судбине“.

*

У делима словенских писаца митологеме загробних светова припадају различитим веровањима – од многобожачких несловенских и словенских религија, апокрифно-хришћанских и теозофских мотива и назива, нових неопаганских представа, али и представа из веровања даљих, неевропских народа попут хиндуистичких, шаманских, тибетанских и других веровања, па и парапсихолошких или технофутуролошких аспеката, тј. усредсређивања на људске или надљудске силе, на прошлост, садашњост или будућност приказаног света.

Нове речи за смрт и посмртни свет у делима словенских писаца, представљају плод ауторског стварања које је подложно оквирним идејама о особеностима посмртног живота и света. Показало се да аутори често дограђују већ постојеће представе својим тумачењима или увођењем неких нових реалија које добијају и нове називе. У недостатку претходних проучавања, приликом сређивања речи из књижевних текстова уочен је њихов различити третман зависно од времена које се приказује. Иако се писци ослањају на фолклористичке изворе посредством митолошких студија заснованих на изворним или преиначеним изворима попут мистификације неопаганске вере, очигледно је да у књижевним делима постоји мешање различитих традиција. Када је реч о прози словенске епске фантастике, чешће се и уједначније користе називи са словенским коренима и новостворени казиви називи.

Стварање нових назива за реалије посмртног света указује на потребу писаца да истакну неку друкчију, непознату особеност у приказаном свету, али се називи за то домишљено или измишљено ослањају на лексички познато, било да се ради о основама старогрчког и латинског, неког од словенских језика или других језика. Измишљање тих назива се ослања на издвајање приказаног из познате реалности, а омогућава и писцу да развија неке своје претпоставке.

У књижевним приказима загробног света у делима словенских писаца очигледно је да слабљењем хришћанства, обнова многобожачких рели-

гија и јачање атеистичких идеја, мења многе чиниоце у тексту. Када је реч о називима реалија света после смрти долази до већег мешања своје и туђих религиозних традиција, тако да се поред устаљених назива из античких митова и хришћанства појављују и нове речи ослоњене на те традиције. Чини се да су удаљеније традиције мање подстицајне за стварање нових речи, јер се њихове реалије помињу у преузетим облицима. Мешања религиозних концепата је утолико веће уколико је свет више религиозно десакрализован. У измишљеним световима књижевне фантастике мешање није нужно повезано са стварањем нових речи. По свој прилици присуство ауторских околицизма пре зависи од склоности писца да ствара нове називе.

Ако се називи загробног света осмотре са становишта кохерентности митолошких представа у различитим жанровима, она је најизраженија у делима епске фантастике које понегде називају и „словенска фантазија“, у којој писци „домишљају“ структуру загробног света у домишљеној вери Словена, трудећи се да и називи имају словенске корене. У делима хорора и футурофантастике мешање назива различитог порекла је веће. Када је реч о приказу света будућности, замишљање будућних технологија наводи писце да у обликовању уверљивијег света будућности измишљају и називе, „псеудотермине“ замишљене стварности.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић, Д. 2016. Велесова књига у источнословенској књижевној фантастици *Перунославија : О паганским боговима у непаганска времена*, Београд: Алма, 157–176.
- Георгијев, И. 2015. Табуи и еуфемизми као пример когнитивног културног модела: смрт у српском и шпанском језику. *Наслеђе*, 30, 221–230.
- Детелић, М., Л. Делић 2014. Вечна кућа у усменој епизи, *Промишљања традиције. Фолклорна и литерарна истраживања* Зборник радова посвећен Мирјани Дрндарски и Ненаду Љубинковићу. Уредили Проф. др Бошко Сувајцић Др Бранко Златковић Београд: Институт за књижевност и уметност, 105–126.
- Ковтун, Е. 2023. Ауторска бајка у руској фантастици 1990–2010-их: функције уметничке синтезе, *Словенске бајке код Срба : зборник радова*. Уредили Дејан Ајдачић, Љиљана Пешикан-Љуштановић, Београд: Алма, 257–274.
- Ковтун, Е. 2024. *Интертекст Мира Посмертја в фантастике XX–XXI вв.* Москва: Индрик.
- Павловић, Т. 2004. *"Живот" и "смрт" у језику и култури : (на руском и српском материјалу) = "Жизнь" и "смерть" в языке и культуре = (на русском и српском материјалу)* Београд: Чигоја штампа.

- Стојановић, М. 2021. Еуфемизми и њихова обрада у савременим речницима српског језика. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикологија и лексикографија у светлу актуелних проблема*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 223–238.
- Шкодрова, Д.; В. Лачева 1995. За еуфемизирането на смъртта в българския, руският и френският језик, *Съпоставително језикознание*, Софија, 20/4–5, 17–22.
- *
- Bartmiński, J. 1997/1998. Dusze rzewnie zapłakały. Odmiany gatunkowe pieśni wędrowce dusz szukających miejsca wiecznego spoczynku, *Etnolingwistyka* 9–10, 149–168.
- Białczyński, Cz. 2000. *Mitologia słowiańska. Księga Tura*, Kraków: Baran i Suszyński.
- Engelking, A. 1984. Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci), *Przegląd Humanistyczny*, 4.
- Falconer, R. 2004. *Hell in Contemporary Literature: Western Descent Narratives since 1945*, Edinburgh University Press.
- Gołuński, M. 2019. Nawia w powieści fantastycznej (*Słowo i miecz* Jabłońskiego i *Droga do Nawii* Tomasza Duszyńskiego) *Словенски фолклор и митологија у књижевној фантастици : Зборник радова*. Приредио Дејан Ајдачић, Београд: Everest Media, 353–363.
- Jasik, A. 1999. Eufemizowanie śmierci i realiów z nią związanych : (szkic do językowego obrazu śmierci), *Studenckie prace naukowe : nauki humanistyczne*, Zeszyt 7, Pod red. Mieczysława Bałowskiego, Wrocław, Koło Naukowe Językoznawców Uniw. Wrocławskiego, 16–27.
- Krzyżanowska, A. 1996. Eufemiczne wyrażenie śmierci w języku polskim i francuskim, *Problemy frazeologii europejskiej*, Pod red. Andrzeja M. Lewickiego, Warszawa, Energeia, 1, 93–98.
- Silaški, N. 2011. Metaphors and Euphemisms – the Case of Death in english and Serbian. *Filološki pregled*, 38(2), 101–114.
- Szczepocka, M. 2016. Szamanizm we współczesnej polskiej fantastyce na przykładzie "Rudej sfory" Mai Lidii Kossakowskiej i "Popiołu i kurzu" Jarosława Grzędowicza, *Fantastyka w literaturach słowiańskich* Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 201–219.
- Płoszaj, J. 2015. Pękająca postać świata. O procesie degradacji mitu w powieści "Ruda sfera" Mai Lidii Kossakowskiej *Слов'янська фантастика. Збірник наукових праць*, Київ: «Освіта України», 176–187.
- Wysoczański, W. 2012. *Umieranie i śmierć. Wielowymiarowość językowa*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Dejan Ajdačić

(Gdansk University, Philological Faculty)

NEW WORDS FOR THE AFTERLIFE
IN THE LITERARY TEXTS OF SLAVIC AUTHORS

S u m m a r y

The author examines the definitions of the afterlife and the otherworld, as well as collectively adopted conceptions of the postmortem realm shaped by folk beliefs, religious texts, and theosophical writings. The paper presents and comments on the terms denoting the realities of the afterlife—its boundaries and regions, its inhabitants and their states – and identifies the Old Greek (*nekros*, *thanatos*, *chthonos*), Latin (*mortis*, *infernus*), Slavic, or other origins of lexical components found in authorial occasionalisms in the works of contemporary Slavic writers. The concepts of Slavic neopaganism develop further through the creation of new otherworldly realities and the words designating them in epic fantasy and horror literature. Certain shared features may also be observed in literary texts containing transhumanist projections of overcoming death. The final part of the article discusses the blending of terms from different religions with authorial occasionalisms formed on the basis of various ethnoconfessional communities.

Keywords: afterlife, otherworld, neologisms, authorial occasionalisms, Slavic languages, Slavic literatures, fantasy, horror, transhumanism